

ASPECTE PRIVITOARE LA ROLUL ȘCOLII DIN ZONA TÎRNAVELOR ÎN PROMOVAREA CAUZEI NAȚIONALE ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

VICTOR FOIA

Mișcarea națională a românilor transilvăneni reprezintă un proces istoric complex și de durată, generat de nemulțumirile acumulate de secole de o populație majoritară, aflată sub dominația economică și politică a unei minorități, iar legăturile cu frații de peste munți cunosc inițial aspecte culturale, în anii 1848—1849 de colaborare politică și unitate de luptă, care prefigurează unitatea politică a sa, iar formarea statului român modern și cîștigarea independenței depline s-au constituit în factori fundamentali în sprijinirea constantă și în multiple forme a luptei naționale din Transilvania.

Categoriile sociale care au impulsionat acest proces și s-au situat în avangarda sa au fost elementele burgheze românești, atât din sudul Transilvaniei (care cuprinde o parte importantă a acesteia), districtele miniere din M-ții Apuseni cît și din alte zone. Detașamentele cele mai numeroase ale intelectualității sînt dascălii și preoții, întrucît, în condițiile cînd numărul funcționarilor români se reduce după anul 1867, aceștia organizează subscripții, colecte, întocmesc proteste și memorii, sînt abonați ai ziarelor românești, înființează școli și sînt exemple practice, urmate de țărani în multe privințe.

În perioada federalismului istoric liberal, sau a liberalismului limitat, semne de înnoire se evidențiază și în zona Comitatului Tîrnava, unde prefect este prima dată un român — Ioan Pușcariu — nobil de confesiune ortodoxă, iar membru marcant al adunării comitatense este prelatul greco-catolic de la Blaj, Alexandru Sterca Șuluțiu, purtător de cuvînt al românilor din regiune, care-și exprimă opinia că numai alegerile care urmau să aibe loc pentru Dieta Transilvaniei vor duce la reforme competente a Comitetelor și vor îmbunătăți organizarea politică și administrativă.¹ Cuvîntarea sa din conferința regnicolară din februarie 1861 de la Alba Iulia — comparată cu marele discurs al lui Bărnățiu din mai 1848 — se constituie ca o strălucită pledoarie pentru recunoașterea de proximă dietă a națiunii române, ca națiune politică egală în drepturi cu celelalte națiuni, pe baza unei ample documentații politice și juridice.²

Referitor la activitatea politică românească a acestei perioade se apreciază că „legislația de la Sibiu (în ciuda anulării hotărîrilor sale) a fost o strălucită victorie morală, deoarece a întărit în inima poporului român conștiința dreptului său de a decide singur asupra sa, a consfințit cu mult înainte de 1918 această conștiință ca o *pecete oficială*, pecetea unui for legislativ românesc în Transilvania“³.

¹ James P. Niessen, *Alexandru Șuluțiu și mișcarea politică națională (1860—1867)*, în limba engleză, în „*Studia Universitatis Babeș Bolyai*“, Historia, Cluj-Napoca nr. 1, 1986, p. 30—31.

² S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, pag. 27—31.

³ *Ibidem*, p. 254—255.

Anul 1867 și încheierea compromisului dualist, definit judicios de fruntașul român Al. Roman drept „unio duarum naționum contra plures“, duce la înrăutățirea situației românilor ardeleni, întrucît legile adoptate, începînd cu Legea naționalităților din 1868, urmăreau asigurarea omogenității statului prin cuprinderea tuturor cetățenilor Ungariei în „națiunea ungară, unitară și indivizibilă“, alături de limba maghiară admitîndu-se — în mod teoretic — folosirea limbilor naționalităților. Dar, așa cum au arătat legile ulterioare, asemenea prevederi moderate ale legislației vor fi abandonate, rămînînd doar cu numele liberale și astfel, în ciuda unor aparențe, legal, Ungaria s-a dovedit un stat puternic centralizat, iar Legea naționalităților și cea a învățămîntului reprezentau fundamentul juridic al politicii de asimilare forțată practicate de guvernele maghiare după anul 1875⁴.

Un loc deosebit între formele de organizare instituțională ale românilor l-a avut instituția bisericii, date fiind circumstanțele specifice de dezvoltare a românilor ardeleni în viziunea intelectualilor ce urmărea ridicarea nivelului moral, intelectual și material al poporului ca întreg, iar biserica și clerul urmau să fie instrumente folositoare în schimbarea socială, corespunzător „spiritului timpului“, care — după cum rezultă din cele scrise și spuse de ei — cuprind ideea de naționalitate. Indiferent de confesiune, biserica trebuia să sprijine realizarea unității naționale, ca scop primordial și este semnificativ că doar două articole din cele 16 ale programului de la 1848 se ocupau de biserică — privind egalitatea în drepturi și privilegiu cu celelalte biserici din țară, eventuala restaurare a „mitropoliei românești“ : și dotarea clerului român⁵.

În cadrul bisericii ortodoxe, un rol deosebit l-a avut Andrei Șaguna, îndrumător politic și îndrumător spiritual pînă la constituirea Partidului Național Român, — eveniment ce marchează cucerirea puterii de intelectualitatea laică, hotărîrea de a se baza pe forțele proprii în efortul de emancipare națională și indică totodată maturizarea mișcării naționale românești din Transilvania. Șaguna s-a remarcat încă din anii 1848 — 1849 în activitatea religioasă și în viața politică românească ; se preocupă ulterior de problemele culturale ; organizează astfel institutul de teologie și pedagogie din Sibiu, înființează în 1853 ziarul „Telegraful român“, pune bazele gimnaziului confesional român din Brașov și a numeroase școli populare, în anul 1861 este unul din întemeietorii asociației „Astra“⁶. Datorită faptului că pe linie ecleziastică a obținut autonomia față de patriarhia sîrbească, a fost investit ca mitropolit și recunoscut ca atare de autoritățile de stat și a devenit un exponent al mișcării naționale, prin lupta purtată sistematic în cursul întregii sale vieți⁷. Același ideal al ridicării naționale îl urmărește prelatul greco-catolic Alexandru Sterca Șuluțiu, ajuns mitropolit în anul 1853, fără a atinge însă prestigiul și influența celui alt fruntaș bisericesc.

Accentuarea tendinței de laicizare și utilizare a bisericii în scopuri politice și culturale este mai evidentă la confesiunea ortodoxă. În anul 1868 s-a întocmit

⁴ L. Boia, *Românii din Transilvania în perioada dualismului (1867—1918)* în „Revista de istorie“ nr. 11 (tom 31), noiembrie 1978, p. 1977 ; Teodor Pavel, *Legislația școlară maghiară între 1875—1890 și lupta populației din Transilvania împotriva sa* (în limba engleză), în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, Historia, nr. 2, 1987, p. 33.

⁵ K. Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 44 și 52.

⁶ Idem, *Conștiința națională și acțiunea politică la românii din Transilvania, 1700—1868* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987, pag. 249.

⁷ Antonie Plămădeală, *Andrei Șaguna cîrmuitor de oameni*, în *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1985, p. 408—409.

și aprobat documentul intitulat „Statutul organic” — calificat drept „Magna Charta”, a organizării bisericești a românilor, de către O. Goga — act adoptat sub presiunea laicilor, care au modificat unele din propunerile inițiale ale mitropolitului Șaguna⁸. Datorită marilor inovații aduse — votul universal și participarea laicilor la administrația bisericii (două treimi din membrii consiliului național bisericesc fiind laici), problemele școlare și economice ale bisericii sînt tratate în contextul intereselor naționale; chiar dacă conducerea ecleziastică a rămas pe poziții politice moderate, în opoziție cu ea, unii clerici s-au manifestat foarte activ în mișcarea națională⁹.

Viața școlii și cultura, în ansamblu, sînt influențate puternic de legislația regimului dualist. Legea electorală din 1874 era defavorabilă Transilvaniei, unde Censul era de 8—9 ori mai mare ca în Ungaria, circumscripțiile românești fiind reprezentate disproporționat față de cele maghiare sau secuiești, iar de la vot erau excluși analfabeții — de fapt persoanele care nu cunoșteau limba maghiară. Legea presei, care era în vigoare în anii dualismului, era o lege deosebit de restrictivă; era, de fapt, legea excepțională din 1852, completată în anul 1872 prin introducerea curților cu jurați pentru judecarea delictelor de presă¹⁰.

Sectorul învățămîntului depindea de biserică și de sprijinul comunităților românești, respectiv al celorlalte naționalități, întrucît statul nu înființa școli cu limbile lor de predare și era principalul mijloc de apărare contra desnaționalizării, încercată prin toate mijloacele, în primul rînd din sistemul oficial de învățămînt. După cum s-a remarcat „românii și-au menținut un sistem de învățămînt ramificat și rezistent (dovadă fiind numărul mare de școli existente în anul 1918, comparativ cu cele ale slovacilor, sîrbilor și rutenilor)”, iar investiția masivă în școli constituia, într-un fel, o contrabalansare „a pozițiilor modeste pe care le aveau românii în alte domenii, mai ales în cel economic”. Dacă românii aveau cele mai numeroase școli primare între naționalități, acest lucru se explică prin faptul că cheltuielile școlare erau depășite doar de cele ale bisericii și întreceau cu mult capitalurile unor bănci românești, ca „Albina” de exemplu¹¹.

Pe planul politicii școlare, în septembrie 1849 se aprobă prin o lege emisă de cabinetul austriac organizarea gimnaziilor și școlilor reale, primele, urmînd să ființeze cu 4 clase sau cu 8 clase¹², sprijinul material (financiar) acordat de stat fiind redus. Preparandiile românești, gimnaziile, sînt insuficiente pentru a cuprinde doritorii de carte, chiar dacă o parte frecventau școli catolice sau reformate, numărul studenților era mic, iar visul multor intelectuali de frunte, de înființare a unei universități românești nu s-a putut realiza decît după Marea Unire. Este explicabilă setea de cultură și permanentele strădanii pentru înființarea de unități de învățămînt, fapt exprimat între alții de G. Barițiu. „Mai întii și mai pe urmă — seria el în anul 1863 în «Gazeta Transilvaniei» — școli! Școli mari și mici! Școli”¹³.

Eforturile făcute pe plan școlar au fost remarcabile, deși în perioada dualismului multe școli au fost închise, sub diverse motive, iar unele s-a încercat să fie etatizate, respectiv deznationalizate. Învățămîntul mediu era reprezentat astfel

⁸ Apud A. Plămădeală, *op. cit.*, pag. 336.

⁹ L. Boia, *op. cit.*, pag. 1982—1983.

¹⁰ Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Editura didactică și pedagogică, București, 1985, pag. 408—409.

¹¹ L. Boia, *op. cit.*, pag. 1984.

¹² M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *Învățămîntul românesc în date*. Editura Junimea, Iași, 1979, pag. 153.

¹³ S. Retegan, *op. cit.*, pag. 27.

de 4 licee complete — cel din Blaj, Braşov (menţionat anterior), Beiuş, Năsăud — şi un gimnaziu cu 4 clase la Brad, 6 şcoli secundare de fete la începutul secolului al XX-lea şi tot atâtea şcoli pedagogice, 1 şcoală comercială şi un liceu real la Braşov, plus 3 seminarii ortodoxe şi 2 greco-catolice¹⁴.

Educarea şi instruirea în spirit naţional constituie o constantă a activităţii şcolare. În şcolile patronate de Blaj, începînd cu mitropolitul Şuluţiu şi din dispoziţia sa, se introduc încă din anul 1850 manuale şcolare din Muntenia şi Moldova, unele avînd coautori profesori din Bucureşti şi Blaj — cum este cazul *Manualului de poetică română* de A. Viciu şi I. Manliu, Bucureşti 1893 —; manualele întocmite şi tipărite la Blaj sau care circulau în manuscris, studiau poezii şi scriitori din toate provinciile româneşti¹⁵.

În noiembrie 1864 mitropolitul Blajului încuviinţează înfiinţarea preparandiei, a cărei lipsă se simţea, dar ea se deschide abia în octombrie 1865, fără a avea local propriu, iar personalul — calificat, la cerinţele timpului, la Pedagogium-ul din Praga — începe să lucreze efectiv din anul 1867. La 1855 se înfiinţează şi o şcoală primară superioară de fete, amintită într-o circulară de învăţămînt, director provizoriu fiind Timotei Cipariu¹⁶. Liceul din Blaj, redeschis în toamna lui 1850, este condus între 1854—1874 de către Timotei Cipariu, secondat îndeaproape de discipolul său Ioan Micu Moldovan. Acesta conduce şi activitatea de pregătire intrucît Cipariu era absorbit de preocupările sale cărturăreşti.

Despre dascălii Blajului, care au profesat de la mijlocul secolului trecut pînă în anul 1918, o lucrare de specialitate menţionează că aproximativ 45 erau originali din zona Tîrnavelor. Aceştia au urmat şcolile în Blaj, unii au absolvit şcoli superioare la Roma, sau în centre universitare ale Austro-Ungariei, şi au revenit să predea în Blaj. Desigur că alături de ei se situează şi colegii lor care, urmînd tradiţia lui Simion Bărnuţiu, Ioan Maiorescu sau Aron Pumnul, au profesat şi la şcolile din vechea Românie, manifestîndu-se ca „elemente active în marele efort de realizare a progresului nostru cultural”. Prin activitatea lor educativă ei au devenit „un factor de realizare a unităţii naţionale, prin cultivarea dragostei de limbă şi a spiritului de sacrificiu pentru cauza unirii românilor într-un stat unitar”¹⁷. Este — între alţii — cazul lui Ştefan Neagoe, care a funcţionat la Focşani şi Bîrlad, autor al unei gramatici a limbii române (1869), Mihai Străjanu, absolvent în litere la Bucureşti, cu doctoratul obţinut la Berlin, cu preocupări de literatură şi filozofie; sau a cunoscutului Brînzeu Nicolae, autorul studiului *Şcoalele din Blaj*, revizor şcolar în Argeş şi profesor la Piteşti, activist neobosit pentru unire în cadrul „Ligii culturale”¹⁸.

Dintre cadrele didactice ale instituţiilor de învăţămînt ale Blajului, la Viena, la institutul Sf. Barbara îşi face studiile Basiliu Raţiu şi Ion Raţiu, ultimul fiind, alături de profesorii sibiieni Petru Span, Ion Popescu şi Petru Pipoş, un pedagog de valoare, susţinînd ideea că elementul naţional este unul din coordonatele educaţiei tineretului, aşa cum rezultă din studiul *Educaţia naţională*, publicat în revista „Foaia şcolastică” din 1899. El evidenţiază rolul istoriei naţionale,

¹⁴ L. Boia, *op. cit.*, p. 1983.

¹⁵ M. Bota, *Contribuţia şcolilor Blajului la progresul cultural general al poporului român*, în „Revista de pedagogie” nr. 9, sept. 1982, an XXX, pag. 55.

¹⁶ N. Albu, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800—1867*, Ed. didactică şi pedagogică, Bucureşti 1971, pg. 58—59.

¹⁷ V. Popeangă, *Şcoala românească din Transilvania în perioada 1867—1918 şi tupta pentru unire*, Ed. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1974, pag. 108—109.

¹⁸ *Ibidem*, pag. 113—115, 137—138.

care trezește în copii demnitatea națională și admirația față de momentele glorioase ale trecutului istoric, subliniind totodată că valoarea educativă a studiului limbii materne constă în dezvoltarea dragostei față de națiune și de tradițiile sale¹⁹.

Octavian Bonfiniu Banfi a urmat studii la Budapesta și la Viena, predînd filologie clasică, ulterior filozofie; Alexandru Viciu — filozofie și teologie la Roma; Nicolae Pop — studii în științele naturale și studii economice la Viena; Vasile Hîncu — medicina și farmacia la București; Gedeon Blăjan — teologia la Strigoniu; Ioan Moldovan — teologia la Budapesta; Teodor Vandor — pedagogia la Budapesta²⁰. Numărul cadrelor didactice cu pregătire specială și studii superioare este mare la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, dar specificul dezvoltării școlare a perioadei duce la înregistrarea unui număr redus de cadre didactice femei. La școlile de fete se pot aminti; Anna Kossow, Francesca Schmiddag, Isabela Huber, Leontina Negruțiu, Rozalia Munteanu, Aurelia Barițiu — rudă a cărturarului și publicistului Barițiu —, Elena Sintion²¹ învățătoare în Blaj. Elena Sintion a funcționat, după Marea Unire, ca profesoară de limba și literatura română la un gimnaziu în Tîrnăveni și a publicat poezii sub pseudonimul Elena din Ardeal, în care a scos în evidență admirația față de fruntașii naționali, revoluționari de la 1848 sau memorandiști. Este cazul poeziilor *La centenarul lui Gh. Lazăr*, *Altarul biruinței* sau al unor poezii aparținînd volumelor *Stropi de rouă* (tipărit la Orăștie) și *Din inima țării*, (tipărit la Tîrnăveni).

Pe planul preocupărilor literare și a celor științifice, al întocmirii de studii, articole, editarea de manuale etc, activitatea cadrelor didactice ale Blajului este susținută, urmărindu-se atît ridicarea calitativă a activității instructive și educative, formarea atitudinii și convingerilor patriotice. În afara materiilor de profil teologic, se întîlnesc la Ioan Rațiu, preocupări pentru îmbunătățirea cursurilor de etică, pedagogie, el elaborează și un manual de matematică. Nicolae Pop are preocupări în științele naturale și economice (lucrări de agricultură și grădinărit), Simion P. Mihali Mihăescu — originar din Solnoc — Dăbica — scoate în 1854 la Blaj manualul *Istoria naturală* în limba română, apoi *Elemente de geografie*, *Elemente de botanică descriptivă* și *Elemente de geografie*, editate, în colaborare, la Craiova, unde funcționa; aceste manuale circulă în toate provinciile românești. Muzeul de naturale din Blaj a fost opera sa, pentru care s-a zbatut și a apelat la sprijinul lui Iancu, Balint și Axente Sever, dar după 1850 a avut și sprijin din partea bucovinenilor aflați la studii în Blaj, (calitatea de cercetător fiindu-i recunoscută prin alegerea ca membru al Societății naturaliştilor germani din Sibiu, în anul 1858)²². În același domeniu, preocupări deosebite a avut Alexandru Uilăcan, întemeietorul primei grădini botanice aparținînd unei școli secundare din Europa²³, activitate continuată de Alexandru Borza; preocupări pe linia studiilor filologice se întîlnesc la Vasile Hossu, originar din Tîrgu Mureș, alături de cele de etică, pedagogie și filozofie; Alexandru Viciu — autor al unor studii filologice, iar Octavian Banfiniu Banfi preocupări pentru cultivarea limbii eline și limbii latine²⁴.

Nu este întimplător faptul că autoritățile școlare s-au preocupat permanent de interzicerea în modul cel mai drastic, a unor lucrări didactice, între care

¹⁹ *Ibidem*, pag. 35.

²⁰ N. Comșa, *Dascălii Blajului*, 1940, pag. 69—146.

²¹ Prima este menționată la N. Albu, *op. cit.*, pag. 59, celelalte la N. Comșa, *op. cit.*, pag. 80—146.

²² N. Albu, *op. cit.*, pag. 65—66.

²³ N. Comșa, *op. cit.*, pag. 105.

²⁴ *Ibidem*, pag. 75—76, 97—99, 119—125.

cărți de citire, istorie și geografie apărute la București, Arad, Blaj, Sibiu, Timișoara. Pe lista Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor din iunie 1877, trimisă consistoriului sibian, se aflau 47 de manuale și atlase interzise între anii 1873—1877 (din care 14 în limba română, restul în sirbo-croată, slovacă, rutenă și germană). Între manualele românești se numără *Istoria patriei* a canonicului Ioan Micu Moldovan interzisă după o folosire de 10 ani, *Legendarul* de Șt. Pop, (Blaj 1872), *Geografia* lui M. Mihăescu, București, 1873, (manual scos împreună cu G. Vlădescu), *Istoria românilor* a lui A. T. Laurian, un atlas geografic al aceleiași autor — apărute la București —, dar și manualele editate la Sibiu, Blaj, Timișoara și Arad. Datorită acuzației de daco-românism, de sădire în conștiința elevilor a ideii unității etno-lingvistice și naționale a românilor de pretutindeni, în limbajul înștiințării oficiale, aceste manuale sînt considerate „cu totul contrare dreptului politic și stării de fapt a Ungariei, adică propagă idei împotriva statului ungar”²⁵.

Un loc aparte în galeria dascălilor blăjeni îl ocupă Ioan Micu Moldovan, profesor la seminarul teologic, la gimnaziu, apoi predind istoria, geografia, limba română, filozofia, limba latină; el publică documente bisericești, e autor de manuale, este un timp președinte al asociației „Astra”, iar în 1895 este ales membru al Academiei Române. Pe plan politic este un apărător consecvent și militant activ al cauzei naționale, fiind unul din semnatarii protestului colectiv cunoscut sub numele de „Pronunciamentul de la Blaj” din mai 1868, alături de preoți și profesori aparținînd instituțiilor localității de la confluența Tîrnavelor ca: Basiliu Rațiu, Elie Vlăsa, Grigore Mihali, Gavril Pop, Alexandru Micu și Dimitrie Farago, alături de care se află și Iacob Mureșanu, redactor al „Gazetei Transilvaniei”. Deși guvernul a ordonat tribunalului din Tirgu Mureș să facă cercetări în vederea trimerii în judecată a semnatarilor actului (publicat în principalele ziare politice românești), probabil de teama unor consecințe neplăcute pentru statul austro-ungar, împăratul — la propunerea Ministrului Justiției — a dispus sistarea procedurii judiciare. Deși erau prezente la Blaj mulțimi mai mari decît la 1848, conducătorii nu au știut să profite sau nu au vrut să folosească nemulțumirea mulțimilor adunate și în loc de chemarea la revoluție, i-au cerut sprijin pentru politica petițiilor, memoriilor și protestelor²⁶. În perioada ce a urmat procesului memorandiștilor (care a determinat o uriașă mișcare de simpatie și solidaritate cu cei condamnați în toate teritoriile românești și a avut un larg ecou european), „mișcarea românilor continuă să trăiască virtual cu aceeași intensitate, dar cu mai grele posibilități de manifestare, iar centrul mișcării, conducerea ei, se stabilește la Blaj în jurul vicarului mitropolitan Ioan Micu Moldovan”. Se organizează manifestații, colecte și liste de subscripție pentru ajutorarea familiilor celor osîndiți, sufletul acestor acțiuni fiind preoții și învățătorii²⁷.

Timotei Cipariu, marele erudit al Blajului a avut merite deosebite în organizarea vieții școlare, a fost și el președinte al asociației „Astra”, al Societății pentru fondul de teatru român, membru al Academiei Române și vice-președinte al acesteia și este considerat „spirit enciclopedic, între Cantemir și Hasdeu”²⁸

²⁵ T. Pavel — *op. cit.*, p. 37; D. Berindei, *Cultura națională română modernă*, București, Ed. Eminescu, 1983, pag. 376, și M. Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867—1918*, Sibiu, 1986, pag. 136.

²⁶ M. Păcurariu *op. cit.*, pag. 80 și Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, ed. Academiei R.S.R., vol. I, 1983, pag. 178—179.

²⁷ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 271.

²⁸ C. Mureșan, *Timotei Cipariu*, în „Studia Universitatis Babeș Bolyai”, *Historia* nr. 2/1987, pag. 8.

Intr-o cuvîntare în dieta de la Sibiu, el exprima o opinie înaintată pentru timpul său, importantă pe plan didactic, întrucît a transpus-o în practică „...școlile au să fie viață și pentru toate ramurile vieții... care recer o educațiune nu unilaterală, ci de toate părțile completă, armonică și naturală”. Dar, evidențiază Cipariu, în continuare, „educația va fi nenaturală dacă nu este și națională”²⁹. Aplicînd aceste principii, Cipariu aduce îmbunătățiri programelor de învățămînt, scade numărul orelor săptămînale de limbă latină, greacă și germană în avantajul celor de limba română, în anul 1867 introduce desenul ca disciplină obligatorie, alături de gimnastică și muzică, în anul școlar 1868—1869 introduce limba franceză ca disciplină facultativă, pune accent pe studiu științelor naturale, chimie, fizică, geografie și istoria Transilvaniei, impulsionează dezvoltarea colecțiilor muzeului școlar. Pentru uzul școlarilor a întocmit sau prelucrat manuale de gramatică latină, poetică, filozofie și bună purtare, iar compendiul său de gramatică a limbii române a cunoscut pînă la sfîrșitul secolului trecut 12 ediții. Orizontul larg, concepția înaintată pentru timpul și locul respectiv în problemele de învățămînt și cultură se bazau pe luminismul împărtășit de intelectualitatea română transilvăneană; iar la T. Cipariu se constată o viziune proprie asupra civilizației și culturii, apreciînd simultan și valorile clasice și cele moderne³⁰.

Desigur, alături de cei doi prestigioși reprezentanți ai școlilor blăjene se pot urmări și alte nume ca dr. Augustin Bunea și alții, ajunși membri ai Academiei Române, ca și reprezentanți ai altor centre culturale transilvănene, ca profesorii I. Popescu și Al. Popea de la „Institutul seminarial andreian” din Sibiu, acesta fiind rezultatul strînselor legături între cadrele didactice valoroase din Transilvania și România de atunci.

Evoluția școlii românești în perioada dualismului austro-ungar este puternic influențată de legislația școlară și dispozițiile de lege care aveau tangență cu școala, astfel că dacă legea învățămîntului din 1868 crea inițial un cadru burghez-liberal de utilizare a limbilor naționale, dreptul de control asupra școlii revenea confesiunilor, asociațiilor sau forurilor care finanțau școlile, legea votată de parlament în anul 1876 în timpul guvernului Tisza Kalman, deși marchează laicizarea învățămîntului transilvănean, urmîrea exercitarea unui control real, supravegherea nemaifiind făcută de consiliul districtual școlar, ci de inspectorul școlar numit și remunerat de guvern, care avea puteri depline și asupra institutelor pedagogice (preparandii confesionale)³¹. Proiectul de lege al învățării limbii ungare în școlile populare, elaborat în anul 1878, de ministrul Trefort, viola autonomia confesională, iar motivul oficial invocat cu această ocazie era că s-a produs o „omisiune” în legea din 1868 și se „corectă” astfel o concesie a inițiatorilor dualismului în perioada cît încă nu erau stăpîni pe situație. Institutele pedagogice urmau să introducă un număr de ore de limbă maghiară în programul lor, scris și oral, și cunoașterea sa urma să fie atestată prin diploma de absolvire. Cu ocazia propunerii legii, publicația „Foaia școlastică” de la Blaj exprima opinia locuitorilor, cunoscută datorită scrisorilor trimise redacției, conform căreia „menționatul proiect produce resentimente pretutindeni și îngrijorare în suflet ca să nu spunem indignare și tulburări”. Au avut loc adunări de protest în întreaga

²⁹ Apud Mircea Popa, *Privitor la activitatea social-culturală și literară a lui Timotei Cipariu*, în „Crisia” VIII, 1978, pag. 347, la C. Mureșan, art. citat, pag. 8.

³⁰ Apud Tatai Baltă, *Privitor la activitatea lui Cipariu ca director al gimnaziului din Blaj*, în „Apulum”, XIV, 1976, p. 327—330.

³¹ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *op. cit.*, p. 139, T. Pavel, *op. cit.*, pag. 35.

Transilvanie, iar punctul culminant îl constituie deplasarea unei delegații aparținând celor două confesiuni românești, în frunte cu mitropoliții, la Viena în februarie 1879; în aprilie, același an, deputații români au luat poziție în parlamentul din Budapesta, fiind secondati de deputați ai celorlalte naționalități³². Aceleași proteste unanime le stârniră proiectele de legi pentru școlile medii, pentru grădinițele de copii, care urmăreau introducerea limbii maghiare și la acest nivel de școlarizare. Adunări de protest cu ocazia înaintării proiectelor de lege se înregistrară la Blaj, Mediaș, dar și la Deva, Brașov, Gherla etc.

Din anul 1904 începe a fi utilizată noțiunea de „școală ilicită” pentru școlile confesionale nemaghiare, iar legea Apponyi din 1907 prevedea acordarea de ajutor de stat numai învățătorilor care cunoșteau limba maghiară, aceasta fiind introdusă ca limbă de predare în unitățile unde era folosită de 20% din elevi. Datorită acestei politici la începutul secolului al XX-lea elevii români reprezentau o parte infimă din totalul elevilor, pondere care se reduce în școlile medii și în învățământul superior, iar mai mult de jumătate din populația românească era analfabetă. Nedreptatea era flagrantă și datorită faptului că românii, care contribuiau prin impozitele lor la întreținerea învățământului de stat, trebuiau să mai plătească încă odată pentru a avea școli proprii.

Gimnaziul din Blaj, începând cu anul 1913, primea o sumă de întregire a salariilor cadrelor sporită față de perioada anterioară, dar din aprilie 1918 Apponyi nu mai recunoscă ca valabilă legea pentru salarizarea cadrelor, urmărind introducerea unor măsuri similare cu cele acceptate de liceul confesional din Beiuș — director numit de minister, predarea obiectelor principale în limba maghiară³³. În timpul războiului învățatorii sînt mobilizați, se trece la rechiziționarea localurilor de școli și la confiscarea bunurilor lor. O tentativă de acest gen s-a încercat și în localitatea Hașfalău (azi Vinători), dar femeile s-au opus și au declarat organelor de stat că hotăriri în privința localului poate lua doar „sinodul parohial”, format din membrii majori ai parohiei, răspinși pe toate cimpurile de luptă. În cursul anului 1917 au fost numiți comisari ministeriali pentru fiecare școală pedagogică, act socotit reprobabil nu numai de publicații aparținând naționalităților, dar și de ziare maghiare ca „Nepszava”, organ al Partidului Social Democrat care califica acțiunea „armă de maghiarizare forțată”. Mai mult decît atât, ministrul Apponyi numi la sfîrșitul lunii octombrie 1917 pe Petricsevich Horvath Emil, prefect al județului Tîrnava Mare — avocat de profesie, armean maghiarizat — drept „comisar gubernial” pentru preluarea școlilor românești din așa numită „zonă culturală”. În localurile „cumpărate” sau „închiriate” ale fostelor școli confesionale se încadrau și foștii învățători români cunoscători ai limbii maghiare, iar limba română ca limbă de instrucție era folosită doar 6 ore pe săptămînă³⁴.

Au fost supuși urmării polițienești și politice nu numai cadre didactice, preoți, alți intelectuali, țărani etc., dar și elevii; astfel că o clasă întregă de la liceul din Blaj a fost pusă în bloc sub cercetare judiciară, pentru vina de a fi răspîndit poezia lui Radu Cosmin, *Vrem Ardealul*. Unii elevi au fost eliminați definitiv din școlile de stat și confesionale pe acest motiv, iar tînăra Maria Pula — care a dactilografiat poezia — s-a spînzurat în temnița din Alba-Iulia, datorită maltratărilor și schingiuirilor³⁵.

³² T. Pavel, *op. cit.*, pag. 38—39 și 42—45.

³³ M. Păcurariu, *op. cit.*, pag. 167—168.

³⁴ *Ibidem*, pag. 175—178.

³⁵ St. Pascu, *op. cit.*, vol. I, pag. 396.

Existența materială a școlilor românești s-a bazat în cea mai mare parte pe fondurile proprii, pînă la 1918. Un rol important l-au avut și bursele instituite din fondurile donate de Ioan Bob, Al. Sterca Suluțiu, Ioan Vancea etc., din care s-au întreținut atît elevii, cît și studenții din Blaj, dar și studenții români de la Roma, Viena, Paris, Budapesta — între care, Ioan Rațiu, Titu Maiorescu, Ion Agîrbiceanu, Șt. Cicio Pop, Al. Borza etc. —, astfel că între anii 1830—1920 au primit burse din fundațiile mitropoliei Blajului peste 10.000 elevi și studenți. Se apreciază că școlile Blajului au fost absolvite pînă în anul 1918 de 89.504 elevi, număr apreciabil în contextul politic și social-economic al timpului³⁶. Asociația culturală „Astra” a acordat ajutoare și școlilor din Blaj (7 820 coroane în premii), 720 de coroane pentru dotarea cu cărți a gimnaziilor din Blaj și Brașov. Adunarea generală de la Brașov, din iulie 1862, a aprobat 60 de florini pentru achiziții la muzeele și bibliotecile gimnaziilor din Blaj și Brașov, iar în raportul prezentat adunării generale din Deva, din 1874, se menționau stipendii acordate unor studenți la filozofie (Graz), Politehnică, Silvicultură și Drept (Pesta și Sibiu)³⁷.

Referitor la activitatea depusă de intelectualitatea timpului, alături de reprezentanții tuturor categoriilor sociale animate de atașamentul față de libertatea națională și dreptatea socială, „pentru cauza scumpă a unității naționale, a independenței și suveranității poporului român, ...școlile din Blaj și-au adus o contribuție de seamă la instruirea și educarea tinerilor generații, la pregătirea și formarea lor în spiritul dragostei față de patrie și popor, al idealurilor nobile ale umanismului și frăției dintre oamenii muncii, al afirmării conștiinței naționale” — arată secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cu ocazia aniversării a 225 de ani de la înființarea școlilor blăjene³⁸.

Datorită rolului lor pe plan cultural, prestigiului lor, cadrele didactice au fost alese — între reprezentanții altor categorii — membrii ai consiliilor naționale județene, cercuale și comunale; de ex. la Blaj Ioan Coltor, Gavril Precup, Al. Ciura, Al. Borza, Zenovie Piclisanu, iar la Marea Adunare de la Alba-Iulia au fost delegați — între alții — Ioan Fodor de la Gimnaziul din Blaj, Ioan Sîmpăleanu de la Seminarul din Blaj, Șt. Pop de la Institutul pedagogic și A. Lupeanu de la Școala civilă din aceeași localitate, I. Mișu (Mediaș), G. Moroșan (Dumbrăveni) și D. Dan (Blaj) au fost delegați ai asociațiilor învățătorilor, iar A. Borza și A. Caliani au reprezentat Casina Română din Blaj.

Astfel, actul unirii — materializînd o ardentă și veche dorință națională — se datorează și activității neobosite pentru realizarea unității spirituale prin cultură, iar cadrele didactice s-au constituit într-un factor intern al realizării acestui măreț deziderat.

³⁶ Ion M. Bota, *op. cit.*, pag. 54—55.

³⁷ Panfil Matei, *Astra — asociația Transilvană pentru literatură și cultura poporului român*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, pag. 272—273 și 292.

³⁸ N. Ceaușescu — *Mesajul adresat cadrelor didactice și elevilor școlilor din Blaj — aprilie 1980*, în *Blajul, vatră de istorie și cultură*, Editura Albatros, București, 1986, pag. 11.